

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOG ÚJJÁSZÜLETÉSE A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

Varga Csaba*

Jogfilozófiai elköteleződhetésem hivatássá válásának kulcsmozzanata lehetett az a pillanat, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetébe 1965 tavaszán bekerültem.¹ Annak köszönhettem ezt, hogy pécsi *alma materem* képviselőiként Csizmadia Andor professzor, akkori dékánom, a hazai jogtörténet *doyenje*, valamint az Intézet egyik, immár országos hírű kutatója, a hazai jogszociológiát újra alapító Kulcsár Kálmán főmunkatárs erőteljes ajánlása nyomán a hazai jogban elsődleges tekintélyű Szabó Imre igazgató akadémikus² hajlandó volt beszélgetésre fogadni, majd ennek nyomán felvett a magyar jogtudományművelés akkor legpatinásabb és valóban kiemelkedően teljesítő saját műhelyébe. Személyes érdeklődésem csakúgy, mint éppen jogvégeztésként csekély előéletem és egyáltalán felmutatható teljesítményem egyértelműen a jogot illető filozofikus problematizálás volt, és vágyam sem más, mint hogy – Szabó Imre osztályvezetősége mellett – az akkor újító erejű Kulcsár Kálmán és Peschka Vilmos ihlető közelségébe kerüljek.

Bekerülésem pillanata azonban rögvest traumatizált. Mert úgymond gyakoronki időtartamra, de a jövőt illető bizonyosság nélkül – új, akkor, úgyszólván az én

* Professor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5256-0518>

¹ Varga Csaba: Pályakezds az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályán. *Jogelméleti Szemle*, 2010/1. <https://doi.org/10.59558/jesz.2010.1>

² Szabó Imre (1912–1991) Beregszászon született ügyvéd apától s szüleivel később Munkácsra költözött. Ahhoz, hogy Kárpátalján praktizálhasson – ami akkor gyakorlatilag osztrák jogot alkalmazó cseh kormányzóság volt –, az azt tanító prágai Károly Ferdinánd Egyetemre kellett járnia. Elméleti-jogi kérdésekben jó néhány publikációja jelent már meg a háború előtt, főként a Korunk (Kolozsvár) hasábjain. Az üldöztetések időszakát már Budapesten élte át. A kommunista hatalomátvételtől (1949) az igazságügy kodifikációs főosztályának vezetője, marxista állam- és jogelméleti tanszékvezető (1949–1955), a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének alapító igazgatója (1955–1981); a szellemi teljesítményért kapható legmagasabb állami elismerés, a Kossuth-díj egyik első kitüntetettje (1953).

esetemre bevezetett gyakorlatra hivatkozással – a frissen alakult Jogösszehasonlító Osztályra kerültem.

Mert mi zajlott ott? Komparatiztika? Nem egészen; hanem tisztán dokumentáció: egyfajta regisztráció, pontosabban külföldi fejlemények adat-pozitivizmusa. Az 1950-es években alakult, a szocialista és tőkés országok jogalkotását és jogirodalmát rögzítő, s ebben az akadémiai intézetben változatlanul tovább működő Dokumentációs Osztályból kiváltképpen, egyfajta párhuzamosságban fejlesztetett ez ki 1963-ban, amivel Szabó Imre most új, szocialista vívmányként rehabilitálta azt, aminek az elpusztításában jó egy évtizede, amikor a kommunista hatalomátvétellel a korábbi egyetemi-akadémiai életet elvtársaival együtt lefejezték, maga is vezető szerepet játszott. És most éppen miért? Mert egyfelől világszerte divatba jött – és az akkori kölcsönös atomfenyegetés árnyékában egyszerűen a továbbélés szükséglete lett –, hogy a békés egymás mellett élés kékgalambos szimbólumával látszólag egyé nyilvánítsák a világot. Nos – gondolhatták az akkori szerepjátékosok, s éppen nem jogtalanul –, ha mindez így van, úgy ez utat nyit majd annak is, hogy az úgynevezett szocialista világrend kinyíljk az addig hidegháborús konfrontáció pszichózisával általunk csakis untilg becsmérelt Nyugat felé, egyszersmind pedig azzal a nem titkolt haszonnal kell járjon, hogy ezen új, addig nem ismert indokra támaszkodva most már biztosíttassék valamelyes tér belföldről kiutazásra, külföldről beutazásra, ismerkedésre és kölcsönös konferenciázásra egyaránt. Ám másfelől azért is, mert szemben a két háború közti *New Deals*³ autoritarianizmus-változataival, amik bármekkora területen hódítottak is ezeréves birodalom-alakulásokat remélve, akkori (az alaknyerés időrendje szerint) bolsevik, majd fasiszta, végül nemzetiszocialista formáikkal a komparatista tipológiákban nemcsak jogesaláddá, de még jogesaládon belüli példázatokká sem nemesültek, ez most viszont lehetőséget kínált a szovjet jognak és csatlós mintázatainak arra, hogy kiharcolják maguknak egyenesen egy önálló jogtípus státusát; sőt, ha ebben sikerrel jártak, úgy az emberi mivolt addigi antipólusából, a hidegháború úgymond gonoszának a megtestesítőjéből eme új *Realpolitik* jegyében immár egyenesen az ember civilizációs törekvése *sui generis* válfajává magasodhassanak.⁴ Ezzel a Szabó Imre koncepciólásában (is) megvalósult kezdeményezéssel⁵ tehát a szocializmus

³ Emil Lengyel: *The New Deal in Europe*. New York–London, Funk & Wagnalls, 1934.

⁴ Figyelemreméltó, hogy abban az egy-két évtizedben, a nemzetközi biztonságpolitika mélypontján, hiszen akut atomháborús fenyegetettségben, legalábbis a jog szűken teoretikus mezsgyéjében ez mindazonáltal áttörő sikert, valódi s majdhogynem kiütéses, mert az ellenfelet a kellő reagálás képességétől megfosztó győzelmet eredményezett.

⁵ A „láncos kutya” Joszip Broz Tito országában 1956 január 1-én kezdte meg működését Borislav T. Blagojević (1911–1985) későbbi belgrádi rektor (1956–1978) alapításával és vezetésével az Institut za uporedno pravo, mely a mai napig publikálja a *Strani pravni život / Foreign Legal Life* (1956–) szakmailag kiváló folyóiratát; vö. https://sr.wikipedia.org/wiki/Institut_za_uporedno_pravo ill. <https://www.stranipravnozivot.rs/index.php/SPZ> Ő már egy évtizeddel korábban kezdett érvelni a komparatiztika mint módszer feltétlen használata mellett; vö. Borislav T. Blagojević: *Le droit comparé – science ou méthode. Revue internationale de Droit comparé*, Vol. 5., No. 4. (1953) 649–671. <https://doi.org/10.3406/ridc.1953.6638>

Amikor az 1956 forradalmi eseményeit követő magyarországi megtorlás nemzetközi vitákat gerjesztett, ezeket olyan fogalmak nyugat–keleti összemérhetőségével vívták, mint a törvényesség vagy a törvényeknek alárendeltség, s utóbb a komparatizmus szocialista kérdése is az ezekre adott vá-

és joga sikerrel legitimálta önmagát,⁶ nem kevesek szemében azt is elfogadtatva, hogy az emberi nemesedés történetében bármiféle előzményhez képest még felsőbbrendű is, hiszen határozott jövőképe van.

Nos, ilyesfajta hivatással született, ilyenné lett, és ilyen maradt a szocialista jogösszehasonlítás.

Szorosan a jog területén maradvá, paradoxikus módon Szabó Imre számára mindazonáltal ezen új diszciplína legfontosabb mondanivalója mégsem volt más, mint maga a *comparatio* elvi kizártsága a nemszocialista és a szocialista berendezkedések között, mivel a kizsákmányoló/nemkizsákmányoló ellentétének a fényébe állítva ezek az uralkodó doktrína szerint eleve egymást tagadó minőségek: utóbbi váltja az előbbit, tehát nemcsak eltérő, de éppen egymást kizáró jogtípusok. Amivel pedig alapondo-

laszokon nyugodott. A varsói Stefan Rozmarn (Lwow 1908 – Warszawa 1969) egyetemi tanár, a lengyel alkotmány (1952) megszövegezője is ebből az érvelési körből – https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1958_num_10_1_11754?q=%22Stefan+Rozmarn%22 – érkezett el a voltaképpeni jogösszehasonlításhoz. Ezekre a körülményekre ld. János Tóth (aki akkoriban zürichi privát-docens és az International Commission of Jurists közép- és kelet-európai referense volt): *Comparative Law in Eastern Europe. Journal of the International Commission of Jurists*, Vol. 6., No. 2. (1965) 245–277.; a komparatista indításhoz pedig ld. még Monique Weyl – Roland Weyl: *Y-a-t-il une conception marxiste du droit comparé? La Nouvelle Critique*, No. 127. (Juin 1961) 146.

A szocialista táborban egymásra következő publikációkkal cseh szerzők indítják a problematikát, amihez – eleinte még szintén a rendszerek közti összehasonlíthatatlanság fenntartásával – majd utóbb csatlakoznak magyar szerzők. Ld. Rudolf Bystrický: *Za marxistickou srovnávací právovědu*. [Egy marxista összehasonlító jogtudományért.] *Právník*, Vol. 101., No. 8. (1962) 625–637.; Jiří Boguszak: *K otázce tzv. srovnávací právovědy*. [Az összehasonlító jogtudomány kérdéséhez.] *Právník*, Vol. 101., No. 9. (1962) 803–806.; Viktor Knapp: *Verträge im tschechoslowakischen Recht (Ein Beitrag zur Rechtsvergleichung zwischen Ländern mit verschiedenen Gesellschaftsordnung)*. *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, Vol. 27., No. 3 (1962) 495–518.; Szabó Imre: *Ellentmondások a különböző társadalmi rendszerek joga között*. *Állam- és Jogtudomány*, 1963/1. 155–167.; M. Svoboda: *Jestě k marxistické srovnávací právovědě*. [Még egyszer a marxista összehasonlító jogtudományról.] *Právník*, Vol. 102., No. 5 (1963), 388–390.; Viktor Knapp: *K otázce socialistické srovnávací právní vědy*. [Egy szocialista összehasonlító jogtudomány kérdéséhez.] *Právník*, Vol. 102., No. 5. (1963) 391–402.; Szabó Imre: *Összehasonlító jogtudomány*. In: Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 39–88.; Eörsi Gyula: *Jogösszehasonlítás és békés együttélés*. *Állam- és Jogtudomány*, 1964/3. 380–393.; és Gyula Eörsi: *Comparative Analysis of Socialist and Capitalist Law. Co-Existence*, No. 2. (November 1964) 139–151.; Imre Szabó: *La science comparative du droit. Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae: Sectio juridica*, Vol. 5. (1964) 91–134.; C. Л. Зивс: *О методе сравнительного исследования в науке о государстве и праве. Советское государство и право*, 1964/3. 23–35.; és S. L. Zivs: *Comparative Research into the Science of State and Law. Review of Contemporary Law*, Vol. 11., No. 2. (1964) 145–157.

E körbe vágó első írásom – Varga Csaba: *Összehasonlító jog és társadalomelmélet*. *Állam- és Jogtudomány*, 1966/4. 732–736. (amit már megelőzött jogi komparatistizikai elemző három annotáció) – Jerome Hall nyomán jogösszehasonlítást és jogbölcséletet problematikaként összekapcsol; hasonló irányban fogja majd e körben publikálását elkezdeni akkor és ott főnököm – paradox, de jellemző módon a jogösszehasonlítás gondviselőjének nem korábban, mint évekkel később jelent meg e tárgyban az első írása, ld. Péteri Zoltán: *A társadalmiság kérdései a jogösszehasonlításban*. *Állam- és Jogtudomány*, 1970/2. 230–248 – úgyszintén.

⁶ Ennek beteljesedésszerű monumentuma Imre Szabó: *The Socialist Conception of Law*. In: René David (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 2. Tübingen, The Hague–Paris, Mohr & Mouton, 1976. (ch. III) 49–84.

latában a szocialista jogösszehasonlítás nem más, mint önmagát, a *comparatio* sajátzerűségének az értelmességét tagadta meg; s ebből valamennyit is csak némi idő elteltével engedett. Hiszen az 1950 nyarán Sztálintól kirobantott úgynevezett nyelvtudományi vita⁷ rögvest a marxizmus társadalommagyarázatának közepébe, az alap és felépítmény kérdésébe, s ezzel – egyebek közt, de szükségszerűen – abba a következtetésbe torkollott, hogy felépítményi mivolta okán már eleve kizárt a jog bármiféle kontinuitása. Merthogy adott gazdasági alapnak egy másikkal történő felváltásakor nem annak egykori felépítménye folytatódik, hanem az új alap úgymond maga termeli majd ki a néki megfelelő új felépítményt.⁸ Hallatlan leegyszerűsítésével egy ilyen forradalmi utópizmus azonban, ha megtermékenyíthette volna a gyakorlatot, óhatatlanul jogtechnikai nihilizmushoz vezetett volna; doktrínereji így utóbb némi finomításra kényszerültek. Elismerésre került tehát, hogy merő technikai mozzanataiban valóban létrejöhet valamelyes akár formális hasonlóság látszata – pontosan úgy, ahogyan a sztálini vitában már maguk is a legkomolyabban konkludáltak: a szovjetépítéshez nem kell felszedni a cári vasutat, sőt krampácsra a kommunizmusban is szükség lesz majd.⁹

Egy germán gondolati absztraktumból született efféle orosz revolucionárius rövidre zárás persze a saját logikája mentén tovább burjánzik. Így például felveti, hogy mindez a dilemma egyszersmind szükségképpen maga a jog kérdésében gyökerezik, annak egyirányú, de határozott megválaszoltatásában, vajon eszközként működtetett osztálylányeg-e a társadalmi osztályok harcában a jog, vagy magatartás befolyásolására alkalmas pusztá technikák halmaza. Szabó Imre természetszerűleg az uralkodó osztály eszközöként határozta meg a jogot, a szocialista jogot pedig a kizsákmányolás meghaladására elkötelezett osztály termékeként.¹⁰ (Ez lesz majd az, amit kései ontologizálásában egy előzményeitől minőségileg eltérő alap minőségileg eltérő termelési viszonyainak a sajátos visszatükröződéseként, azaz – legalábbis potenciálisan – egyszerre lételméleti és ismeretelméleti kategóriaként fog láttatni.¹¹) Nos, a jog tehát felépítmény-elem, márpedig felépítményi összetevőként nem tágabban, hanem kizárólag az őt létrehozó alap viszonylatában értelmezhető. Az egymást váltó társadalmi-gazdasági formációk elméletében így jönnek létre ezek függőségeiként az eltérő lényegű (rabszolgatartó, feudális, kapitalista, majd szocialista) jogtípusok.

⁷ Válaszul úgymond egy munkásné kérdéseire, mintegy ürügyként a megszólalásra, Sztálin adta meg a felvilágosítást a központi lap, a *Pravda* 1950. évi június 20-i, július 4-i és augusztus 20-i számában – <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/stalin/voprosy.html>, ill. <http://www.philology.ru/linguistics/stalin-50.htm>, angolul <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1950/jun/20.htm>; összegyűjtve in В. В. Виноградов (ред.): *Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина*. Москва, Изд-во МГУ, 1952. 412.

⁸ Vö. Varga Csaba: A jog mint felépítmény: Adalékok az alap–felépítmény kategóriapár történetéhez. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/1–2. 35–75., valamint Varga Csaba: *Politikum és logikum a jogban*. Budapest, Magvető, 1987. 153–213. <https://mek.oszk.hu/14300/14393/>

⁹ Alice Erh-Soon Tay – Eugene Kamenka: Marxism and the Problem of Legal Continuity: Recent Trends in Communist Legal Theory. *ASLP [Australian Society of Legal Philosophy] Bulletin*, No. 14. (1980) 30–60. <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUSocLegPhilB/1980/4.pdf>, az európaiakon túl a hasonló gondolatkörben mozgó kínai vitákat is részletesen elemezve.

¹⁰ Szabó Imre: *A szocialista jog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963. 454.

¹¹ Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

És miután a jogtípusok tanaként ez sikerrel elismertetést nyert, lassan oda enyhült majd, hogy „specifikusan jogi” gyanánt a figyelemből már jusson valamennyi a technikai elemekre is. A *comparatio iuris* tekintetében – Szabónál és másoknál – ebből lett a „belső” és a „külső” összehasonlítás megkülönböztetése aszerint, hogy azonos jogtípuson belül vagyunk-e, amikor is jogintézményeink célra rendeltsége és társadalmi funkcionál(tat)ása tekintetében lehetséges a komparáció, avagy ellenkezőleg, eltérő jogtípusokkal állunk szemben, amikor is közösként csak – vélte így – merő technicitásokra bukkanhatunk: a voltaképpen összehasonlítás ilyenkor lehetetlen tehát, hiszen semmi lényegeset nem árulhatna el a tényleges működ(tet)és mögöttéséről.

Messze nem kizárólag, de talán legelsőbben is Szabó Imréhez, hazai és nemzetközi intézményi szervező munkájához fűződő teljesítmény, hogy elismertette a jogösszehasonlítást a marxizmuson belüli közelítés és elemzési módszer gyanánt, majd diszciplínaként is – amiként ez (főként lengyel s kisebb részt magyar – Kulcsár Kálmánnak köszönhető – háttérmunkával) a jogszociológia esetében, s amiként ez majd (hazai intézeti szerzők kiterjedt tanulmányi megalapozásának köszönhetően) az emberi jogok problematikájával is megtörtént.¹² Márpedig e teljesítmény horderejében az is benne foglaltatik, hogy ugyanezzel az aktussal (bárha a magyar jogtudomány színében) elősegítette magának a szocializmus jogtudományának a kitörését a szovjetvilág önmaga emelte karanténjából. Talán nem véletlen eseményként adódott ezért, hogy Szabó Imrét – aki az első világháború határmódosításai következtében szláv nyelvi környezetben felnöve kitérő oroszra könnyedén tett szert – a Szovjet Tudományos Akadémia egyetlen jogász tagjává megválasztották.¹³

¹² Vö. Varga Csaba: A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. In: Varga Csaba (szerk.): A szocializmus marxizmusának jogelmélete Magyarországon. [Függelék in] *Jogelméleti Szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/varga16.html>

¹³ Szovjet referencia-honlapok szerint – pl. https://biograficheskiy_slovar.academic.ru/5572/ vagy <https://sci.aha.ru/ALL/VOC/voc.php?txt=%D1%C0%C1%CE> – 1976-ban választották a külföldi tagok közé, noha ez például a https://ru.wikipedia.org/wiki/Категория:Иностранные_члены_АХ_СССР felsorolásában ugyanakkor nem szerepel.

Szabó Imre kemény volt saját meggyőződéseiben, amiknek újragondolására azonban hosszabb távon és okos vitákban mindazonáltal hajlott. Ennek egy általam dokumentált (mert saját tanulmányomat illető) esetére ld. Varga Csaba: A jog meghatározásának néhány problémája a szocialista jogelméletben. [Vita.] [1966.] In: Varga Csaba: Útkeresés. Kísérletek – kéziratban. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2001. 59–64. <http://mek.oszk.hu/15300/15346> Mentalitására jellemzően mindennemű szélsőségségtől már ifjúkorában irtózott, s adott kereteken belül kompromisszumra kész volt. Nemzetközi kapcsolatlanszerében a szovjetbirodalom moszkvai és kelet-berlini/potsdami alkalmi túlzásainak mérséklését kereste: némi kiegyenlítődést, például a közjogi struktúrájában „elhajló” jugoszláv közelítéseknek is a jogtudományi tárgyalás „rendes” körébe történő beemelését.

Igaz, hogy éveken át történő sugalmazásom hatására is, de végül – s ezzel egy ilyen vállalkozás politikai felelősségét is a vállára véve – elfogadta, sőt támogatta a Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 383. végül megvalósult kívánalmát – amihez még csak hasonló sem jelent meg, sehol és soha a szovjetbirodalomban, hiszen a „tőkés”, az „imperialista”, a „reakciós” doktrínák úgymond nem megismereendők, hanem éles („osztályharcos”) kritikával megsemmisítendőek voltak (amik a többi szocialista országban ezért nem is voltak közönséges halandóknak hozzáférhető tudományos könyvtárakban sem) –, ám amikor a kézirat összeállt, határozottan kicenzúrázott szövegeket, amik utóbb könyörgésemre házi kiadványként, mint a Varga Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest,

Milyen komparatiztika indult meg tehát 1963-ban e Jogösszehasonlító Osztályon? Ha egyenkénti benyomásokra hallgatok, úgy ezek külön-külön figyelemreméltó társakról és emberminőségekről kell szóljanak. Ám ha mindezeket együttvéve a hazai jogtudományosság vezető műhelyének kiválóságaihoz mérem, úgy mindazonáltal némiképpen szedett-vedett állománynak is tetszik ugyanez. Mert egyfelől külön-külön izgalmas és többnyire teljes, olykor immár csaknem befejezett életutak állottak már az egyes munkatársak mögött. Másfelől viszont e munkatársak¹⁴ – a régi rezsim viszszavonult külügyi előkelőségétől bukott kommunista nagykövetig, a hatalomátvétel utáni tisztogatások során leépített igazságügyi tisztviselőtől „A mór megtette kötelességét, a mór mehet” módjára¹⁵ szélnek eresztett egykori népbírói vezető vérbíróig, tehetséges ifjúkommunistától kiváló dokumentátorig olyanok, akiknek legfőbb – és itt és akkor úgyszólván kizárólagos – erénye valamely külföldi (francia, angol, német, cseh, szlovák, román, orosz, bolgár) nyelv és jogi kultúra megfelelő alkalmazhatóságú tudása volt – olyan képességek és hajlamok, amikkel magam éppen nem tűntem ki. És főnként Péteri Zoltán,¹⁶ immár közel másfél évtizede az Intézetben, ahová maga is egykor megbízható nyelvtudása okán került, és saját útkeresésében jogfilozófiából, szovjet fejleményekről, szocialista törvényességről, államtudományról és államelmélettről vegyesen kezdett el publikálgatni. Nos, most már főnként szervezte Osztálya munkáját. Ezen túl az Intézet tudományos titkáráként minden kezdeményezésben beavatott részes volt, tudományos beszámolások felelőse, s a főnök mellett most már a hazai komparatizmus képviselője is nemzetközi fórumokon. Anélkül, hogy maga bármit bármivel bármikor bármilyen mértékben összehasonlított volna, s közel egy évtizeddel azután, hogy éppen egy jogösszehasonlító osztály vezetője lett, kezdett el publikálni egyáltalán jogösszehasonlításról, s nehogy beletévedjen, kizárólag úgynevezett előkérdésekről: a komparatiztika elméletéről, történetéről, módszertaná-

Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1977. 145. tételként jelentek meg; ez a kései hezitálás magyarázza, hogy a voltaképpeni törzsanyag csak évekkel később látott napvilágot. Ám végül már annyira lelkes lett, hogy az Akadémiai Kiadó tervébe belevetette II. és III. kötetként az 1920-as éveknek addig a szovjetvilágban sehol sem (újra)publikált szovjet–orosz vitáit, illetőleg a jelenkor „burzsoá” termékeit. Megtisztelő siker és egyben saját hivatali felsőségem elismerése volt ez számomra. Így hát keményen dolgoztam rajtuk s mindkettő kézirat is összeállt – hatalmas nemzetközi levelezést folytattam ez ügyben, szovjet és nyugati barátoktól a régi szovjet–orosz szövegeket is sikerült begyűjtenem, s a komparatizmus körében értekeztem egyebek közt Junichi Aomival, Norberto Bobbioval és René Daviddal, valamint a levelezést újra kezdtem Jerome Hall professzorral, továbbá az akkorra már úgyszólván személyes barátta lett meghatározó személyiséggel, Viktor Knapp lemondott cseh akadémiai intézeti igazgatóval – és a kiadóval már a szerzői jogok rendezésén szorgoskodtunk, amikor az időközben teljesen megvakult Szabó visszavonulása s az Akadémiai Kiadó közelgő csődje a megvalósulást egyszer s mindenkorra lehetetlenítette.

¹⁴ A jellemzés sorrendjében Sebestyén Pál, Pulay Gábor, (id.) Trócsányi László, Lázár Miklós, Ficzer Lajos, Horváth Anna.

¹⁵ Friedrich Schiller: A genovai Fiesco összeesküvése. (1783.) III. felvonás, 4. jelenet.

¹⁶ Péteri Zoltán (1930–2024), CSc (1962). Fél évszázadon át intézeti tudományos titkárként és osztályvezetőként saját könyvet nem publikált, viszont igencsak rengeteg gyűjteményes kötetet igényes gondossággal szerkesztett; csak utóbb, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem általam alapított Jogbölcseleti Intézetében (1995) kezdett saját könyvméretű írásokat publikálni, többnyire akkor is tanítványok szerkesztésében.

ról, tudományszerűségéről, mindösszesen bő tucatnyi komparatizmust taglaló tanulmányt jelentetve meg az erre következő bő négy évtized során.

A Magyarországon nemzeti nyelven elérhető tudás szintjére, minőségére és dokumentált autenticitására gondolva bizonyonnal állítható, hogy a Jogösszehasonlító Osztály kimagasló munkát végzett: önálló kötetek igencsak hosszú sorában gyűjtötte össze a világ tőkés és szocialista, valamint új államai alkotmányait, választási rendszereit és parlamenti házszabályait, büntető és eljárásjogi kódexeit, a bírósági szervezeti, tanácsai és igazgatási alaptörvényeit, valamint családjogi különösségeit, leírva és értékelve (valóban összehasonlítva) még megannyi részterületet sajtójogtól munkajogig, a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmétől a társadalombiztosításig. Hivatalos indíttatása szerint háttérrel kellett biztosítania mindezzel a gyakorlati államvezetésnek¹⁷ – ami éppen nem véletlenül történt, hiszen az egész folyamat az új gazdasági mechanizmus¹⁸ átmeneti politikai hátszelében zajlott. Engem azonban ugyancsak hidegen hagyott mindez: önmagamra vonatkoztatva nem éreztem ebben sem akkor, sem azóta semmiféle tudományt.¹⁹

Jogfilozófiát műveltem akkori szintemen, azonban azon, ami ebből kinőtt, mégis rajtahagyta nyomát ez a három év: egyfajta egyetemes összehasonlításokra épülő, voltaképpen a jogi kultúrák közös és eltérő vonásaira alapozó, azokat filozófiai igényességgel kifejtő elméleti jogi kísérlet lett az eredmény.

¹⁷ A Kilényi Géza (1936–2016), DSc (1979), későbbi miniszterhelyettes, alkotmánybíró, tanszékvezető által kormányzati forrásból létrehozott MTA Államtudományi Kutatások Programirodája (1981–1990) úgyszólván átvette e feladatot, számos tematikus fordítás és monográfiaszámba menő feldolgozás közreadásával.

¹⁸ https://hu.wikipedia.org/wiki/Új_gazdasági_mechanizmus

¹⁹ Egy kéziratgondozói megbízáson – Varga Csaba (szerk.), összeáll. Rác Attila – Toldi Ferenc – Török Lajos: *Új szocialista alkotmányok*. (Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai) Budapest, MTA KESz Sokszorosító, 1966. 311. – túl kötelező feladatot annyit kaptam csupán, hogy honom, a pécsi egyetem középkori alapításának (1367) hatszázadik évfordulójára intézetünk ünnepi hozzászólásaként egy dolgozatban foglaljam össze a jogi képzés alakulását a világon. Végül, tudományos kutatói minőségben kezdőként szárnyakat kapva az előttem álló lehetőségtől, felmutatott eredményként egy korai könyvméretű összeállítás lett ebből, René Davidtól ellesett címmel: *A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1967. 210. <http://mek.oszk.hu/14100/14190/14190.pdf>

